

УДК 159.96

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.2.17>**Н. П. Берегова**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет**І. М. Кушнір**студентка кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет**О. К. Степанюк**студентка кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті представлено аналіз психологопедагогічних досліджень щодо формування самооцінки дитини у старшому дошкільному віці. Висвітлено значення формування адекватної самооцінки в дошкільників. Розглянуто походження та визначення терміна «самооцінка», що означає оцінку особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей, місця серед інших людей і їхнього ставлення до неї. Аналіз та узагальнення підходів і концепцій до вивчення проблеми самооцінки дошкільників свідчить, що дошкільний вік є сприятливим для формування самооцінки дитини і виступає важливою передумовою зародження її адекватності. У старшому дошкільному віці потреба дитини в оцінці дорослого велика, однак самооцінка дитини починає спиратися на результати і висновки, які дитина отримує в індивідуальному досвіді. Найбільш негативний вплив на розвиток особистості дошкільника здійснює неадекватно занижена самооцінка або наближена до заниженої самооцінка, оскільки гальмує активність, продукує розвиток невпевненості в собі, невміння ставити перед собою важкі цілі й досягати їх. Адекватна самооцінка лежить в основі формування в дитини упевненості в собі та у своїх можливостях, є підставою для розвитку особистої повноцінності, компетентності. Неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), навпаки, перешкоджає розкриттю і реалізації можливостей і здібностей дитини, призводить до виникнення внутрішніх конфліктів, порушення спілкування і загалом свідчить про неблагополучний розвиток дитини. Проведено експериментальне дослідження та виділено три рівні прояву самооцінки в дошкільників: завищений, адекватний, занижений. Визначено, що у старшому дошкільному віці переважає адекватна самооцінка. Занижена самооцінка трапляється значно рідше, вона заснована не на критичному ставленні до себе, а на невпевненості у своїх силах. Встановлено, що батьки таких дітей, як правило, висувають до них завищені вимоги, використовують тільки негативні оцінки, не враховують їхніх індивідуальних особливостей і можливостей. У контексті дослідження визначено психологічні умови формування самооцінки, якими виступають оцінки значущих дорослих – батьків старших дошкільників і педагогів дошкільних навчальних закладів.

Ключові слова: старший дошкільний вік, самосвідомість, самооцінка, особистість, психічний розвиток.

Постановка проблеми. Сьогодні основним завданням є виховання старших дошкільників, які мають навчитися жити в демократичному суспільстві, що передбачає розвиток поваги до загальнолюдських цінностей, переконаність у пріоритетах прав особи, толерантність. Формування самооцінки дошкільника вирішує проблему системотворення особистісного ядра, що збалансовує індивідуальні можливості та розвиває здібності дитини. Вирішення цих завдань потребує вдосконалення системи дошкільної освіти, організації випереджувального навчання та формування в дошкільників адекватної самооцінки.

Правильно сформована самооцінка виступає не просто як знання самого себе, не як сума окре-

мих характеристик, а як певне ставлення до себе, передбачає усвідомлення особистості як деякого стійкого об'єкта [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення самооцінки висвітлені у вітчизняній психології в працях таких науковців, як Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, Л.І. Божович, І.С. Кон, М.І. Лісіна, А.І. Липкіна, В.В. Столін, І.І. Чеснокова, С.П. Тищенко, М.Й. Боришевський, Є.В. Шорохова, А.В. Захарова, П.Р. Чамата; у зарубіжній – В. Джеймс, Ч. Кулі, Дж. Мід, Е. Еріксон, К. Роджерс, Р. Бернс та інші.

Численні дослідження показують, що одним із внутрішніх утворень, що виникають у результаті

оцінки, є самооцінка дитини. Старший дошкільний вік є важливим періодом для становлення самооцінки для подальшого її розвитку та впливу на особистість [1–6].

Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми самооцінки дітей старшого дошкільного віку та виявленні психологічних ознак самооцінки дітей.

Виклад основного матеріалу. Значна увага у психологопедагогічній науковій площині приділялася вивченню самооцінки саме в дошкільному віці (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, М.І. Лісіна, Л.І. Уманець, О.Л. Кононко та інші), оскільки цей вік є базовим для розвитку особистості дитини загалом, її самосвідомості і самооцінки, усіх пізнавальних процесів, діяльності і спілкування дитини [4–6].

О.Л. Кононко наголошує на негативному впливові на розвиток дошкільника саме завищеної самооцінки, яка у майбутньому стане перешкодою в життєвому самовизначенні. Дослідження О.Л. Кононко підтверджують, що дошкільний вік є найбільш сприятливим для «становлення самосвідомості, домагання визнання дитини з боку значущих дорослих, елементарних форм адекватної самооцінки, початкових форм рефлексії, здатності пов'язувати успіх не лише з позитивними оцінками авторитетного дорослого, а й з об'єктивними результатами кінцевого продукту праці та доклададеними для його досягнення зусиллями» [3].

До кінця дошкільного віку, як зазначає Л.І. Уманець, у процесі розвитку раціонального компонента, виникає власна стійка самооцінка. Вона характеризується тим, що дитина усвідомлює власні практичні уміння, вчинки, моральні властивості, співвідносячи їх із вимогами дорослих. Оскільки джерелом первинної самооцінки особистості, за даними науковця, виступає прийняте дитиною на віру ставлення дорослого, то неадекватна висока самооцінка може бути зумовлена постійним, часто необґрунтованим захопленням дитини. Невіра дорослих у можливості дитини призводить, у свою чергу, до формування негативного ставлення в дитини до себе і низької самооцінки. Саме у спілкуванні з близьким колом, оточуючими авторитетними людьми лежать основні причини, які зумовлюють особливості самооцінки дитини. Первинна самооцінка впливає на подальший процес її становлення на більш пізніх етапах розвитку особистості [9].

Беручи до уваги позиції вітчизняних науковців, можемо зазначити, що найбільш негативний вплив на розвиток особистості дошкільника здійснює неадекватно занижена самооцінка або адекватна, наближена до заниженої самооцінка, оскільки гальмує активність, продукує розвиток невпевненості в собі, невміння ставити перед собою важкі цілі й досягати їх.

Адекватна самооцінка лежить в основі формування в дитини упевненості в собі та своїх можливостях, є підставою для розвитку особистої повноцінності, компетентності.

Неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), навпаки, перешкоджає розкриттю та реалізації можливостей і здібностей дитини, призводить до виникнення внутрішніх конфліктів, порушення спілкування і загалом свідчить про неблагополучний розвиток дитини.

Дошкільний вік – початковий період усвідомлення дитиною себе, мотивів і потреб у світі людських відносин. Тому важливо в цей період закласти основи для формування адекватної самооцінки. Усе це дасть змогу дитині правильно оцінити себе, реально розглядати свої сили до завдань і вимог соціального середовища, відповідно до цього самостійно ставити перед собою цілі та завдання [1, с. 6].

Самооцінка в дітей старшого дошкільного віку в певних видах діяльності зазвичай неадекватна (частіше завищена), це відбувається тому, що дитині важко відокремити свої вміння від власної особистості загалом. Для неї визнати те, що вона щось зробила або робить гірше інших дітей, означає визнати, що вона взагалі гірша за однолітків. Негативні самооцінки спостерігаються дуже рідко.

З віком самооцінка у старшого дошкільника стає правильнішою, повніше відображає його можливості. Спочатку вона виникає у продуктивних видах діяльності і в іграх із правилами, де наочно можна побачити і порівняти свій результат із результатом інших дітей. Маючи реальну опору: малюнок, конструкцію, – дошкільнятам легше дати собі правильну оцінку [2].

Відповідно до проведеного теоретичного аналізу проблеми сформованості самооцінки у старших дошкільників було проведено експериментальне дослідження. Було використано такі методики для здійснення нашого емпіричного дослідження: методика «Який я?» (автор – Г.Н. Осипова), методика «Сходінки» (автор – В.Г. Щур), методика «Автопортрет» (автор – Р. Бернс).

Дослідження проводилося на базі ДНЗ № 9 «Кобзарик» м. Хмельницького. Вибіркова сукупність становить – 30 дошкільників, 5,5–6 років.

У процесі використання методики «Який я?» ми отримали такі показники: 11 % дошкільників показали результат низького рівня сформованої самооцінки, через високу тривожність і невпевненість у собі діти часто відмовлялися відповідати на запитання, переважно спостерігалися відповіді «ні», «не знаю»; 68 % дошкільнят показали результат середнього рівня, відповідали на всі запитання, рідко давали відповідь «ні», «інколи» або «не знаю»; 21 % дітей показали результат

високого рівня, відповідали активно на всі запитання та переважно давали відповідь «так».

Проаналізувавши результати використаної нами методики «Сходинки» (автор – В.Г. Щур), ми отримали такі показники: із заниженою самооцінкою виявилось 10 % дітей. Такі діти розташовували себе на останніх 2 сходинках. А ставлення дитини до себе як до «поганої» є важливою ознакою неблагополучного соціального розвитку та насамперед показником несприятливого досвіду соціальних взаємодій (неблагополучні сімейні відносини, негативне ставлення батьків до дитини, несприятливий досвід спілкування дитини в дошкільному закладі). Із завищеною самооцінкою виділено 18 % дошкільників. Ці діти, не роздумуючи, ставили себе на найвищі 2 сходинки, вважаючи, що мама оцінює його так само. Адекватно себе оцінили 72 % дошкільників. Обмірковуючи завдання, вони ставили себе в діапазон від 3 до 5 включно сходинки, пояснювали свої дії, посиляючись на реальні ситуації та досягнення, вважали, що оцінка дорослого така ж або трохи нижче, активно відповідали на запитання.

Використавши методику «Автопортрет» (автор – Р. Бернс), ми отримали такі показники: у 60 % дошкільників виявлено завищену самооцінку. Порівняно з результатами, отриманими за двома попередніми методиками, у більшості дітей показник завищеної самооцінки підвищився. Причина в тому, що в ігровій, образотворчій, навчальній діяльності діти ще не можуть правильно оцінити себе, самооцінка в цьому випадку завищена. Дошкільників, які мають адекватну самооцінку, виявилось 32 %. Зазначаються істотні відмінності у величині малюнків «Я, яким я є» і «Я, яким я хочу стати» у бік збільшення і більш ідеальної представленості останнього малюнка. І тільки 8 % дітей із заниженою самооцінкою або спочатку відмовлялися виконувати завдання, або стверджували: «Я не впораюся», «У мене вийде негарно», «Я не знаю, як себе малювати». Крім того, для досліджуваних цієї групи характерний низький рівень емоційно-позитивного ставлення до себе, на їхніх малюнках вони зобразили себе неусміхненими. В їхніх малюнках переважали чорний, сірий кольори. Свій силует вони зобразили маленького розміру, що є ознакою меншовартості людини. Траплялися також малюнки, в яких намальована лише частина фігури – голова. Це пояснюється тим, що уявлення в таких дітей про себе несформовані, неповні, є почуття невпевненості.

На підставі аналізу результатів дослідницьких процедур ми розподілили дітей на три групи за рівнями формування самооцінки.

I група – 20 % дошкільників із завищеною самооцінкою. Це діти, у яких розвинена самозакоханість, ілюзія впевненості, зазнайство, ці діти в усьому намагаються бути кращими за всіх.

II група – 72 % дошкільників з адекватною самооцінкою. Дітям цієї групи притаманна активність, кмітливість, бадьорість, почуття гумору, товариськість..

III група – 8 % дошкільників із заниженою самооцінкою, яким притаманна пасивність, недовірливість, підвищена вразливість, невпевненість.

Завищена самооцінка більш притаманна хлопчикам – 14,2 %. Це свідчить про те, що неадекватно завищене само ставлення хлопчиків може бути пов'язане з впливом гендерних стереотипів, згідно з якими чоловіки повинні володіти такими якостями, як активність, сила, впевненість у собі, самостійність, потреба в домінуванні, незалежності і досягненнях, демонстративність, наполегливість. Прагнення відповідати зразкам маскуліності призводить до перебільшення власних сил та активності. Згідно з гендерними рольовими очікуваннями до хлопчиків висуваються часто непомірно високі вимоги. Якщо хлопчик не в змозі відповідати стереотипним уявленням про поведінку та індивідуальні особливості «справжнього» чоловіка, яку йому нав'язують у соціумі чи яка сформувалася у його власній свідомості, у нього починають діяти компенсаторні механізми, відповідно до яких його самооцінка стає завищеною, а самоставлення неадекватним.

В обстеженій групі переважає кількість дітей із адекватною самооцінкою. Середній рівень самооцінки свідчить про те, що самооцінювання дітей стає більш адекватним їхнім досягненням, і, оскільки адекватна самооцінка є новоутворення кризи семи років, можна зробити висновок, що більшість дітей уже на шляху подолання цієї кризи і готова до навчання у школі. Отримані дані свідчать про те, що самооцінка дітей 5,5–6-річного віку стає вже більш реалістичною, у звичних ситуаціях і звичних видах діяльності наближається до адекватної, повніше відображає їхні можливості. Це має величезне значення для подальшого розвитку особистості, свідомого засвоєння норм поведінки, слідування позитивним зразкам. Занижена самооцінка у старшому дошкільному віці трапляється значно рідше, вона заснована не на критичному ставленні до себе, а на невпевненості у своїх силах. Батьки таких дітей, як правило, висувають до них завищені вимоги, використовують тільки негативні оцінки, не враховують їхніх індивідуальних особливостей і можливостей. Прояв у діяльності та поведінці дітей сьомого року життя заниженої самооцінки є тривожним симптомом і може свідчити про відхилення в особистісному розвитку.

Висновки. Отже, за допомогою проведеного дослідження нами виявлено, що проблема прояву самооцінки в дітей старшого дошкільного віку є малодослідженою. Аналіз та узагальнення підходів і концепцій до вивчення проблеми свідчать,

що самооцінка є феноменом самосвідомості, найбільш значущим її складником. Дошкільний вік є сприятливим для формування самооцінки дитини та виступає важливою передумовою зародження її адекватності. У контексті дослідження визначено психологічні умови формування самооцінки, якими виступають оцінки значущих дорослих – батьків старших дошкільників і педагогів дошкільних навчальних закладів. Під впливом оціночних ставлень дорослі, з одного боку, можуть допомогти дитині усвідомити свої найкращі прагнення і надати можливість самостверджуватися серед однолітків, а з іншого – можуть зруйнувати віру у свої сили.

Перспективами подальших досліджень є розроблення та реалізація корекційно-розвивальної програми, спрямованої на формування адекватної самооцінки та особистісного зростання, самовизначення особистості дитини.

Література:

1. Вікова психологія / за ред. Г.С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1976. 269 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / авт.: О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
3. Кононко О.Л. Особистісна орієнтація – пріоритет сьогодення. *Дошкільне виховання*. 2007. № 5. С. 3–6.
4. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6–7 лет. Ленинград : Педагогика, 1992. 160 с.
5. Олійник О.О. Особливості психокорекційної роботи у формуванні самооцінки старших дошкільників. *Проблеми емпіричних досліджень у психології*. Київ : Гнозис, 2008. Вип. 1. С. 347–352.
6. Сарапулова Є.Г. Формування оптимальної самооцінки як передумова становлення активної життєвої позиції особистості. *Інноваційна система виховної роботи на основі продукування соціального розвитку особистості* : матеріали Всеукр. наук.практ. конф., 1–2 березня 2001 р. Луцьк, 2001. С. 116–122.
7. Сидоров К.Р. Самооцінка в психології. *Світ психології*. 2006. № 2. С. 224–234.
8. Силвестру А.И. К вопросу о развитии самооценки в дошкольном возрасте. *Новые исследования в психологии*. Москва : Гроно, 2008. № 2 (19). С. 80–85.
9. Уманец Л.И. Формирование самооценки старших дошкольников в игровой деятельности : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07. Київ, 1984. 145 с.
10. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. Київ : Знання, 1995. 48 с.
11. Якобсон С.Г., Морєва Г.І. Адекватна самооцінка як умова морального виховання дошкільників. *Питання психології*. 1983. № 8. С. 55–61.

Berehova N. P., Kushnir I. M., Stepaniuk O. K. Experimental study of the self-esteem of children of senior preschool age

The article presents an analysis of psychological and pedagogical studies on the formation of a child's self-esteem in the senior preschool age. The importance of forming adequate self-esteem in preschool children is highlighted. We considered the origin and definition of the term "self-esteem", which means the assessment of the individual itself, its capabilities, qualities, place among other people and their attitude to it. Analysis and generalization of approaches and concepts to the study of the problem of self-esteem of preschoolers shows that preschool age is favorable for the formation of self-esteem of the child and is an important prerequisite for the emergence of its adequacy. In the senior preschool age, the child's need for adult evaluation is great, but the child's self-assessment begins to be based on the results and conclusions that the child acquires in individual experience. The most negative impact on the development of the preschool child's personality is carried out by an inadequately low self-esteem or an adequate, close to low self-esteem, since it inhibits activity, produces the development of self-doubt, inability to set difficult goals and achieve them. Adequate self-esteem is the basis for the formation of a child's self-confidence and their capabilities, is the basis for the development of personal fullness, competence. Inadequate self-assessment (both high self-esteem and low self-esteem), on the contrary, prevents the disclosure and implementation of the child's capabilities and skills, leads to internal conflicts, disruption of communication, and generally indicates a poor development of the child. An experimental study was conducted and three levels of self-esteem in preschoolers were identified: high, adequate, low. It was determined that adequate self-esteem prevails in the senior preschool age. Low self-esteem is much less common, it is based not on a critical attitude to yourself, but on uncertainty in their abilities. It is established that parents of such children, as a rule, make excessive demands on them, use only negative ratings, and do not take into account their individual characteristics and capabilities. In the context of the study, the psychological conditions for the formation of self-esteem are defined, which are the assessments of significant adults-parents of senior preschoolers and teachers of preschool educational institutions.

Key words: senior preschool age, self-awareness, self-esteem, personality, mental development.